

**СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
5 СОН, 3 ЖИЛД**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
НОМЕР 5, ВЫПУСК 3**

**INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 5, ISSUE 3**

Бош муҳаррир:

Холбеков Муҳаммаджон

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Тўхтасинов Илҳом

ф.ф.д., доцент (Ўзбекистон)

Таҳрир хайъати:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форд

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Юсупов Ойбек

масъул котиб, доцент (Ўзбекистон)

Главный редактор:

Холбеков Муҳаммаджон

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Тухтасинов Илҳом

к.ф.н., доцент (Ўзбекистон)

Редакционная коллегия:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форд

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабаев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Юсупов Ойбек

отв. секретарь, доцент (Ўзбекистон)

Editor in Chief:

Kholbekov Muhammadjan

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

Tuhtasinov Ilhom

Ph.D. Ass. Prof. (Uzbekistan)

Editorial Board:

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. sci., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. sci., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. sci., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. sci., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. sci. (Georgia)

Yusupov Oybek

Ass. prof. (Uzbekistan) - Senior Secretary

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

Таржимашунослик

- 1. Собирова Зарнигор Рахимовна**
ЎЗБЕК САЙЁҲЛИК ТЕРМИНЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИГА ТАРЖИМАСИДА
УЧРАЙДИГАН АЙРИМ МУАММОЛАР (ВЕБСАЙТЛАР МИСОЛИДА).....6
- 17. Saidrasulova Shaxnoza Nazarovna**
AMALIY TARJIMA MASHG'ULOTI.....16

Тилшунослик

- 2. Каримова Дурдона Фарходовна**
СОЦИОЛИНГВИСТИКА ТУШУНЧАСИНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ.....20
- 3. Chi Daojia**
THE CONTRASTIVE ANALYSIS OF CHINESE PREPOSITIONS" GĚI, DUÌ"
AND CORRESPONDING UZBEK AUXILIARIES/AFFIXES.....25
- 4. Абдувахабова Дилноза Нурмахаматовна**
ЭМОТИВЛИК ТИЛ ПРАГМАТИКАСИНИНГ АЖРАЛМАС ҚИСМИ СИФАТИДА.....31
- 6. Марипова Хуршидахон Музафаржоновна**
АЙРИМ НЕМИСЧА ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ СЕМАНТИК-СИГМАТИК
ЭТИМОЛОГИЯСИ ҲАМДА УЛАРНИНГ РУС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА БЕРИЛИШИ.....35
- 7. Раъно Тўраевна Эргашева**
ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТЛАРИДА АВИАЦИЯ
СОҲАСИГА ОИД АТАМАЛАРНИНГ БЕРИЛИШИ.....40
- 8. Худоёрова Сафура Тўлкиновна**
МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ ВА ТАРИХИЙ ҚАДРИЯТЛАР ФРАЗЕОЛОГИЯ
ВА ПАРЕМИОЛОГИЯДА (Инглиз ва ўзбек тиллари мисолида).....47
- 9. Жамолиддинова Дилноза Мирхожиддиновна**
ТЕРМИН ВА СЎЗНИНГ ФАРҚЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ.....52
- 10. Сагатов Джумадулла Турабекович**
ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИДА ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР
МАВЗУСИ ЁРИТИЛИШИНИНГ МУҲИМ ХУСУСИЯТЛАРИ.....60
- 12. Ҳасанова Феруза Мирзабековна**
ЭРИЗАЦИЯ ХИТОЙ ЁЗУВЧИСИ ЛАО ШЭ АСАРЛАРИ
ЛЕКСИКАСИНИНГ ЎЗИГА ҲОС ХУСУСИЯТИ СИФАТИДА.....66
- 13. Шаропова Раъно Жахоновна**
ЎЗБЕКЧА НУТҚДАГИ ЧЕТ СЎЗЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ.....70
- 14. Азимова Сайёра Хусанбоевна**
НУТҚ АКТЛАРИ ВА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯ: “РАД ЖАВОБИНИ
БИЛДИРУВЧИ” ИЛЛОКАТЦИОН ҲАРАКАТНИ ПРАГМАТИК ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ.....77

15. Мирзаева Дилшода Икромжоновна ТУРЛИ ТИЛЛАРДАГИ ПАРЕМИЯЛАРНИ БОШҚА МАДАНИЯТ ВАКИЛЛАРИ ТОМОНИДАН ИДРОК ЭТИЛИШ МУАММОЛАРИ.....	82
18. Shazamanov Sh. I. O‘ZBEK TILINING JAMIYATDA QO‘LLANILISHI BILAN BOG‘LIQ AYRIM MULOHAZALAR.....	86
19. Xolova Muyassar Abdulhakimovna O‘ZBEK SHEVALARINING STANDART TILGA MUNOSABATI VA TIL TIZIMIDAGI O‘RNI (BOYSUN TUMANI “J”LOVCHI SHEVALAR MISOLIDA).....	98
23. Исламов Уткуржон Хосилжонович ВЗГЛЯДЫ ПРАЖСКОГО ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО КРУЖКА НА КУЛЬТУРУ РЕЧИ.....	104
24. Уктамova Хилолахон Азамат қизи ФАРҲАНГЛАР - ФОРСИ-ЎЕ ДАРИЙ ТИЛИ ГРАММАТИК АСАРЛАРИ СИФАТИДА...	112
28. Тешабоев Дилмурод Раҳмаджонович ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАПЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АНТИТЕЗАНИНГ ЎРНИ.....	118
29. Толибаев Хожаахмед Елбаевич ТОПОНИМИКАДАН ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯГА: НАЗАРИЙ МУАММОЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.....	124
33. Ҳамроева Нафиса Низомиддиновна ИЛТИФОТНИНГ ПРАГМАЛИНГВИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИ.....	134
Адабиётшунослик	
5. Атаниязова Муборак Абдуллаевна АЛИШЕР НАВОИЙ ДАВРИ ВА ШАХСИЯТИ ОЛИМ ШАРАФИДДИНОВ ТАЛҚИНИДА.....	141
11. Йўлчиев Қаххор Ваҳобович ЛИРИК ШЕЪРДА БАДИИЙ МАКОН МУАММОСИ.....	148
16. Турсунов Элмурод Умрзоқович ОЙБЕКНИНГ “НАВОИЙ” РОМАНИ ТАРЖИМАСИДА ЭКВИВАЛЕНТЛИК ВА АДЕКВАТЛИК МАСАЛАСИ.....	153
22. Нигора Сулаймонова ЗАМАХШАРИЙ ГЎЗАЛ НУТҚ ВА САБР ОДОБИ ҲАҚИДА.....	161
25. Сабирова Насиба Эргашевна ҚАДИМГИ КУЛЬТЛАР БИЛАН АЛОҚАДОР МАРОСИМ ҚЎШИҚЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	168

26. Саидова Биби Робиаъ Азиз қизи МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИ ЎЗБЕК РОМАНИДА ЁЛҒИЗЛИК МАСАЛАСИ: ТОҒАЙ МУРОДНИНГ “БУ ДУНЁДА ЎЛИБ БЎЛМАЙДИ” АСАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ МИСОЛИДА.....	174
27. Адыгезалова Малика Надыр гызы ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ В ТРАГЕДИЯХ ГУСЕЙНА ДЖАВИДА.....	180
30. Ҳакимова Дилдора Фарходовна ШУКУР ХОЛМИРЗАЕВНИНГ “ЎН САККИЗГА КИРМАГАН КИМ БОР” ҚИССАСИДА ИНСОН ХАРАКТЕРИ ТАЛҚИНИ.....	189
31. Шарипова Мунира Ҳамидуллаевна ШАЙБОНИЙ ШЕЪРИЯТИДА РАДИФ.....	195
32. Шомуродова Ситора Хошим қизи ЭРКИН ВОҲИДОВ ҒАЗАЛЛАРИДА ТАЛМЕҲ САНЪАТИНИНГ ЎРНИ.....	201

Санъатшунослик ва журналистика

20. Абдуллаева Замира Пўлатхоновна ТЕЛЕВИЗИОН ЖУРНАЛИСТИКА ТАРКИБИДА ЁЗИЛГАН, АЙТИЛГАН СЎЗНИНГ ЎРНИ ВА КОММУНИКАТИВ ЮКЛАМАСИ.....	209
--	-----

Лингводидактика

21. Gaisina R.Sh. APPLICATION OF INTERACTIVE TECHNOLOGY CASE-STUDY IN THE DEVELOPMENT OF PRACTICAL LESSONS ON THE SUBJECT "HISTORY OF SUIT AND CUT" FOR STUDENTS IN THE DIRECTION OF "FASHION DESIGN".....	218
--	-----

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Нигора Сулаймонова

Алишер Навоий номли Тошкент давлат
Ўзбек тили ва адабиёти университети доценти,
филология фанлари номзоди

ЗАМАХШАРИЙ ГЎЗАЛ НУТҚ ВА САБР ОДОБИ ҲАҚИДА

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2020-5-25>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада хоразмлик аллома Маҳмуд Замахшарийнинг ахлоқий қарашлари унинг “Навобиғу-л-калим” (“Нозик иборалар”) ва “Атвоқу-з-заҳаб” (“Олтин шодалар”) номли икки дидактик асари воситасида ўрганилган. Ҳар икки асарда Маҳмуд Замахшарий насрий шаклда ҳикматли ва ибратомуз сўзлар кўринишида ўзининг турли жабҳаларга оид ахлоқий қарашларини батафсил баён этган.

Мазкур мақолада алломанинг турли йўналишлардаги панд-насихатлари таснифланиб, улардан сўзлашув ва муомала одоби, нутқ маданияти, тил меъёрлари, сабр ва қаноат тушунчалари, уларнинг инсон ҳаёти, турмуш тарзидаги аҳамияти каби мавзуларга доирлари саралаб олиниб, ҳаётини мисоллар ёрдамида таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Маҳмуд Замахшарий, “Навобиғу-л-калим” (“Нозик иборалар”), “Атвоқу-з-заҳаб” (“Олтин шодалар”), ахлоқий қараш, панд-насихат, ҳикматли сўз, тил, тилни тийиш, сўзлашиш одоби, сабр-қаноат.

ЗАМАХШАРИ О КРАСИВОЙ РЕЧИ И МАНЕРАХ ТЕРПЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В этой статье нравственные взгляды хорезмского ученого Махмуда Замахшари изучаются в двух его дидактических трудах: «Навобиғу-л-калим» («Тонкие фразы») и «Атвоқу-з-заҳаб» («Золотые ожерелья»). В обоих произведениях Махмуд Замахшари изложил свои нравственные взгляды на различные аспекты в форме прозы, мудрых и поучительных слов.

В этой статье классифицируются учения ученого в различных областях, отбираются и анализируются их темы речи и поведения, речевой культуры, языковых норм, понятий терпения и выдержанность, их значения в человеческой жизни и образе жизни, а также анализируется на примерах из реальной жизни.

Ключевые слова: Махмуд Замахшари, “Навобиғу-л-калим” (“Тонкие фразы”), “Атвоқу-з-заҳаб” (“Золотые ожерелья”), нравственные взгляды, наставление, мудрые изречения, культура речи, терпение, выдержанность.

ZAMAKHSHARI ABOUT BEAUTIFUL SPEECH AND MANNERS OF PATIENCE

ANNOTATION

In this article, the moral views of the khorezm scholar Mahmud Zamakhshari are studied through his two didactic works, “Navobigu-l-kalim” (“Delicate Phrases”) and “Atvoqu-z-zahab” (“Golden necklaces”). In both works, Mahmud Zamakhshari elaborated his moral views on various aspects in the form of prose in the form of wise and instructive words.

This article classifies the teachings of the scholar in different areas, selects them from the etiquette of speech and behavior, speech culture, language norms, the concepts of patience and contentment, their importance in human life, lifestyle and analyzes them with the help of real-life examples.

Key words: Mahmud Zamakhshari, “Navobigu-l-kalim” (“Gentle expressions”), “Atvoku-z-zakhab” (“Golden necklaces”), moral views, manual, wise sayings to constrain, a culture of the speech, patience, consistency.

*Сабрни сен ўзинга айла тортиқ,
Сенга сармоя йўқдир андин ортиқ.
Маҳмуд Замахшарий*

Миллатни миллатлигини белгиловчи асосий кўрсаткич, шубҳасиз, унинг тилидир. Шу маънода ўзбек адабий тили дунёдаги энг бой тиллардан бири сифатида эътироф этилади. Унинг шевалар бўйича ранг-баранглиги ўзбек тилига алоҳида жозибadorлик, гўзаллик бахш этади. Ҳазрати Алишер Навоий ўзбек адабий тилини туркий тиллар ичидаги, “жаҳон тиллари сахнаси”даги нуфузини ўз асарлари билан исботлаб берди. Бироқ тилнинг мажозий маъноси ҳам борки, қайсики, жисм каби ишлатилувчи аъзомизга нисбатан қўлланиладиган бу атама кишиларнинг сўзлашув одобига нисбатан ҳам қўлланилади.

Миллий адабий тилимиз тарихида нутқни маънодор ва гўзал тарзда ифода этишга, умуман сабр ва қаноатли бўлишга оид нодир манбалар мавжуд. Хоразмлик аллома Маҳмуд Замахшарий ҳам ўз асарларида бу борада бир қатор ибратли фикрлар билдирган. Жумладан, вақтида ва ўрнида гапириш ҳақида фикр билдириб, “**Кимки икки жағи орасидаги нарсани (яъни тилини) тиймаса, доим аттанганда бўлади. У тилини вақтида сақлай олмагани учун гоҳ у ёнига, гоҳ бу ёнига ағдарилиб, тунларини уйқусиз ўтказди. Агар тили маҳзун (жим) бўлганида эди, қалби маҳзун бўлмас эди. Тилни соқов қилишни билмаган одамнинг жонини сақлаши узоққа бормади**” [3,72]. Бугунги кун нуктаи назаридан айтадиган бўлсак, қачон, қайси сўз(гап)ни кимга, қандай қилиб айтиш лозимлигини билишдадир. Чунки сўзлашишнинг тармоқлари кенгайиб бориши баробарида (оммавий ахборот воситалари, интернет, мобил алоқа воситалари, виртуал оламнинг бошқа каналлари), биринчидан, тил меъёрларига амал қилиш, иккинчидан, сўзлашиш одоби, маданиятига бўлган эътибор кун сайин ортиб бормоғи лозим. Бироқ биз ишонч билан бу талаблар бажарилаётганлигини эътироф эта олмаймиз. Аксинча, тил меъёрларининг қўпол тарзда бузилиши миллий адабий тилимизнинг бузилишига олиб келаётганини, шеваларнинг аралашуви натижасида тушунарсиз сўзлашув амалиётлари юзага келаётганлигини кўришимиз мумкин. Шунинг учун ҳам баркамол шахс тарбиясида бу омилга жиддий эътибор қаратиш, айниқса, ўқувчи-ёшларнинг сўзлашув одоби ва маданиятини тарбиялашда тарихий қадриятларимиз, жумладан, Маҳмуд Замахшарийнинг тил ҳақидаги ўғитларидан ўринли фойдаланиш тавсия этилади.

Маҳмуд Замахшарий тилни тийиш ҳақида гапирар экан, бу нарсани бошқара олмаслик оқибатини шундай талқин қилади: “**Агар тилингни ортиқча сўзлашига эга бўла олмасанг, унда тизгининг жилловини шайтонга топширган бўласан**” [1, 52]. Шунинг учун ҳам халқимизда “оз ва соз сўзлаш” ҳақида ибратли нақл мавжуд. Қолаверса, Замахшарийнинг таъбири билан айтганда, “**Кўп ортиқча сўзлашув эшитувчини**

ранжитар” [1;70]. Замахшарийнинг бу фикрини хитой файласуфи Лао Цзи “Кўп гапирувчи киши кўп муваффақиятсизликка учрайди” тарзида талқин этади.

Замахшарийнинг тил ҳақидаги ўғитларида ҳар бир сўзнинг мазмуни ва моҳиятини англаш, сўзлашдан олдин унинг маъносини сўзлашув мавзусига қанчалик монандлигига диққатни қаратмоқ лозимлигини эътироф этади. Чунки ўзбек тилидаги айрим сўзлар бир неча маъно касб этиб, уларнинг мазмуни ва моҳияти гап (сўзлашув) контекстига кўра турлича талқин этилиши мумкин. Шу маънода Замахшарийнинг **“Кўп сўз-иборалар борки, одамларга улар фасохатли кўринса-да, Аллоҳ наздида улар номақбулдир, сўзловчини ҳам, эшитувчини ҳам мулзам қилур”** [1, 58], – деган гаплари ибратлидир. Зеро, ноўрин ишлатилган сўз туфайли ўзгаларга озор етказиш мумкин. Бу озор, маънавий жароҳатнинг асоратлари йиллар давомида сақланиши, айрим ҳолатларда умрбод унутилмаслиги мумкин. Бу борада Замахшарий шундай дейди: **“Кўпинча тил билан етказилган жароҳат қилич билан етказилган жароҳатдан оғирроқдир”** [1, 58].

Маҳмуд Замахшарийнинг бу фикрлари ўзбек халқ мақолларида ҳам ибратли тарзда талқин этилган, яъни унда айтилишича, **“Қиличнинг заҳри кетса ҳам сўзнинг заҳри кетмас”**. Шунинг учун ҳам халқимизда тилни тийиш, ёмон сўз билан ўзгаларнинг дилига озор етказмаслик, сўзларнинг маъзини яхшилаб чақишга даъватлар мавжуд. Бу ҳолат ҳам Замахшарий эътиборидан четда қолмаган. Яъни аллома **“Кўп сўзлар борки, улар сени жангу жадалга солиб, ҳалокатга гирифтор қилади ёки улардан қайтарса ҳам елка чуқурингни гул каби қизарган ҳолга келтиргандан кейин қайтаради (яъни кўп машаққатлардан кейин)”** [1, 58], – деган ўғити билан инсонларни тилга нисбатан эҳтиёткор, эътиборли бўлишга чақиради.

Тил шундай қудратли қуролки, бу қуролни одамлар бутун ҳаёти давомида **“елкаларида кўтариб юрадилар”**. Ундан қандай фойдаланиш эса эгасининг одоби, маданияти ва маънавиятига боғлиқ. Бу ҳақда Замахшарий **“Қанча қуроллар бор, ўзларини кўтариб юрганларга: тушир мени (кўлингдан келмаса, нима қиласан мени кўтариб юриб), дейди. Қанча сўзлар бор, уларни айтаётганларга: қўй мени (эпломасанг нима қиласан гапириб), дейди”** [3;109].

Ҳамма нарсада меъёр, ўлчов бўлади. Шунга кўра Замахшарий сўзлашув одоби, сабрли бўлишни образли қилиб шундай таърифлайди: **“Тилнинг яхшиси бежо сўздан тийилгани, гапнинг яхшиси тарозида тортилгани”** [3, 102]. Аслида сўз тарозига қўйиладиган буюм бўлмасада, Замахшарий унинг вазни нақадар салмоқли эканлигига ишора қилган ҳолда шундай фикрни илгари сурган. Шунингдек, Замахшарийнинг асарларида тилни тийишга даъват этувчи **“Олдин ўйла, кейин сўйла”, “Эй бўтам, тилингни ёмон сўзлардан сақла”** [1;79] каби панду насиҳатларни ҳам учратиш мумкин. Аллома ўз асарларида, айниқса, ёлғон сўзлаш иллатини қаттиқ қоралайди. Шунга ишора тариқасида Замахшарийнинг **“Нима ҳақда ва нима учун гапираётганингни тadbирини қилмагунча оғзингдан бирор сўз чиқмасин** [3, 109] – деган гапи ёлғон ёки ноҳўя сўзлашдан сақланишнинг **“рецепти”** сифатида қаралиши мумкин.

Замахшарийнинг тилни ўрнида, белгиланган тартиб асосида ишлатиш ҳақидаги ғоялари кейинги асрлар давомида ўзбек халқининг энг илғор қатламлари, олимлари, ёзувчи ва шоирлари учун ҳам дастуруламал вазифасини ўтаб келган. Ўзбек романчилигининг асосчиси Абдулла Қодирий тил(сўз)дан ўринли фойдаланишнинг заргарона тавсифини бериб Замахшарий ғояларини ривожлантирган. Абдулла Қодирий айтадики, **“Йўсинсиз равишда хотирага келган ҳар бир сўздан жумлалар тўқимок фазилат саналмайдир, сўз – қолип, фикр эса унинг ичига қўйилган ғишт бўлсин”**. Бу фикрлар бугунга келиб ўзининг аҳамиятини икки ҳисса оширди, дейиш мумкин. Чунки оммавий ахборот воситаларининг тури ва тармоғи кескин ошиб бораётган бугунги кунда тил меъёрларига амал қилиш, Абдулла Қодирий таъкидлаганидек, тилни ўрнида ишлатиш борасида барча ишларимиз рисоладагидек, деб айта олмаймиз.

Турли замонларда алломаларимиз ўз асарларида кўп сўзлаш одобдан эмаслигига ишора қилганлар. Айниқса, давраларда сўзлашиш ўзига хос меъёр ва одобни талаб этади. Шу

маънода, Маҳмуд Замахшарийнинг куйидаги фикрлари ибратлидир: **“Гапинг жимликдан афзал бўлса гапир”** [3, 102]. Акс ҳолда сукут сақлаш ўша гапдан афзалдир. Шу фикрни давом эттирар экан, Замахшарий Аристотелнинг ибратомуз гапларини мантиқан давом эттирган. Яъни Аристотелнинг **“Ақли калта кишининг, одатда, тили жуда узун бўлади”** шаклидаги гапини Замахшарий **“Гапнинг енгил-елпи бўлиши ақлнинг озлигидан дарак”**лигини [3, 102] уқтириб ўтади.

Ўз сўзларини саралаб, сабр-қаноат, босиқлик ва вазминлик билан сўзловчи кимсаларни Замахшарий ақлли ва билимли кишилар санайди ва **“Гапирувчига ҳеч нарса вазминлик ва босиқликдек зийнат бўлолмайди”** [3, 102], яъни аллома вазмин сўзлашни кишининг зийнати сифатида қадрлайди.

Тарихий манбаларнинг таҳлиллари шуни кўрсатадики, Замахшарийнинг тил ва ундан ўринли фойдаланиш ҳақидаги қарашлари бошқа манбаларда ҳам қайд этилган. Жумладан, ҳадиси шарифда ҳам **“яхши гап сўзлаш ёки сукут сақлаш”** сифати амаллар ичида энг муҳими ҳисобланиши бот-бот такрорланади. Дарҳақиқат, инсон қанча кўп гапирса, шунча кўп хато қилади. Кўп гапирган одам ғийбат, ёлғон ва ҳатто тухматга ҳам ўтиб кетиши мумкин. Шунинг учун ҳам ҳадиси шарифда айtilган фикрни инсон ҳар бир гапини ўйлаб кўриши ва уни яхши деб топса, кейин тилига чиқармоғи, аксинча бўлса, индамай туриши даркор, деб тушуниш мумкин.

Аллома Замахшарийнинг сукут сақлаш борасидаги фикрларининг давоми сифатида куйидаги ривоятни келтириш мумкин. Лукмони Ҳаким Довуд алайҳиссалом ҳузурига кирганида у зот совут тикаётган эди. Лукмони Ҳаким бундан олдин совут кўрмаган эди. Шу сабаб кўрганларидан таажжубга тушди. Бу ҳақда сўрашни ирода қилди, аммо ҳикматлари бундан тўсди ва ўзини тийиб, бу нарса нима эканлиги ҳақида сўрамади. Довуд алайҳиссалом ишларини тугатиб, совутни кийди ва Лукмони Ҳакимга қараб: **“Совут уруш учундир”**, – деди. Шунда Лукмони Ҳаким ўзига-ўзи: **“Сукут ҳикматдир”**, – деб уқтирди.

Донишманд Мавлиқ Ажлий деди: **“Бир иш бор, мен йигирма йилдан бери унинг талабидаман. Лекин қодир бўлолмайман. Аммо унинг талабини ташламайман”**. **“Нима у”**, – деб сўрашди. **“Ўзимга аҳамияти йўқ нарсадан сукут қилмоқ”**, – дея жавоб қилди. Бу борада Фаридиддин Атторнинг **“Панднома”** асарида айtilган гаплар ҳам ибратлидир, яъни у айтади:

Кимки кўп сўйлар, гапи бисёр эмиш,
Кўксида қалби анинг бемор эмиш [2, 201].

Замахшарийнинг тилни меъёрида ишлатиш борасидаги фикри ҳам ибратлидир: **“Ақлли, ғофил кишининг (сукут сақлаб) жим туриш ҳолати жоҳил, паришон кишининг узридан афзалдир”** [1, 55]. Шунингдек, тилдан чиққан маъноли ва ёқимли сўзларга ҳам Замахшарий томонидан жуда гўзал таъриф берилган: **“Тилингдан чиққан садақа (яъни панду насихатинг ва мавъизаю ҳасананг) баъзан кўлингдан (мол-дунёнгдан) чиққан садақангдан кўра хайрлироқдир”** [1, 57].

Таъкидлаб ўтганимиздек, барча замонларда сабр ва қаноат инсоний фазилатларнинг энг қадрлиси сифатида эъзозланиб келинган. Бу фазилат, аввало, кишидан тилни гўзал ва ўринли, ўзига хос сабр билан ишлатишни тақозо этади. Шунинг учун ҳам кўплаб алломалар инсонларда тарбияланадиган бу фазилат ҳақида классик мақомдаги асарлар яратганлар. Маҳмуд Замахшарийнинг сабр ва қаноат ҳақидаги қарашлари бугунги кунда ҳам ўзининг маънавий-маърифий аҳамиятини йўқотган эмас. Зеро, унинг таъбирича, **“рутбаларнинг юксаги қаноатдир”**.

Дарҳақиқат, **“Сабрнинг таги сариқ олтин”**, **“Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битади”**, каби ўзбек халқ мақоллари асрлар давомида сабр ва қаноатнинг нафақат у ёки бу кишининг шахсияти, балки бутун инсониятнинг тарихий қадрияти сифатида шаклланган. Шунинг учун ҳам Маҳмуд Замахшарий ўзининг дидактик аҳамият касб этувчи **“Атвоқу-з-заҳаб”** (**“Олтин**

шодалар”) номли асарида “Қаноат юксак чўққига кўтарилишнинг сабаби” [3, 104] эканлигини таъкидлайди.

Инсоннинг моддий ҳолати қандай бўлишидан қатъи назар Маҳмуд Замахшарийнинг айтишича, “Қашшоқнинг қаноати, гарчи унинг (қашшоқнинг) юзлари тупрокқа беланиб, йиртиқ-ямоқ кийимда бўлса ҳам, уни сенинг кўзингга шохона либосда кўрсатади. Бойнинг ўлгудай очкўзлиги эса, гарчи у олдинда зар кийимларда турган бўлса ҳам, уни сенинг кўзингга бечора, увадаси чиққан ҳолда кўрсатади” [3, 104]. Бу фикрлар билан Замахшарий, аввало, меҳнатни, меҳнат кишисини кадрлаш ғоясини илгари сурган бўлса, иккинчи навбатда, бойлик орттиришга нисбатан нопок ҳаракатлар туфайли бой кишининг “зар кийимлар”и “увадаси чиққан”дек кўринишига ишора қилиб, одамларни сабр-қаноатли бўлишга чақиради.

Замахшарий ўзининг дидактик қарашларида инсон руҳиятида мавжуд бўлиб, унинг фаолиятини “бошқарадиган”, турли хатти-ҳаракатларга йўналтирувчи иллатлар айнан сабр қаноати заиф кимсалардагина содир бўлиши мумкинлигини уқтиради. Шундай иллатлардан бири енгил-елпи ҳаёт кечирувчиларга нисбатан унинг “Ўйин-кулгунни улфат тутадиган кимса ҳеч қачон машаққатларга сабр қилувчи кишидек бўлмас” [3, 91], – деган фикри ғоят ибратлидир.

Маҳмуд Замахшарий сабр-қаноат ҳақида фикр билдирар экан, бу фазилатнинг мазмуни ва моҳиятига, сифатига ҳам алоҳида эътибор қаратади. Зеро, фақат сабр ёки қаноат билангина инсон ҳаёти фаровон бўлиб қолмайди, сабрли киши фақат шу фазилати учунгина комил бўлиб қолмайди. Маҳмуд Замахшарий ҳақли равишда “Зийрак, мулоҳазали, сабрли киши дунё ва охиратда фойдаси бор ишда ҳеч тўхтамас”лигини [3, 91] уқтириб ўтади.

Маҳмуд Замахшарийнинг сабр ва қаноат борасидаги қарашлари, айниқса, аҳмоқ ва тоқатсиз кишиларга ибратлидир. Аллома айтадики, “Табиати тоза ва тўғри, қадри баланд ва беозор бўлган оқил ҳар қандай ҳолатда балога сабр қилади, аҳмоқ эса балога тоқатсизлигини турли баҳоналар билан оқламоқ истайди” [3, 76], яъни қадри баланд инсонларнинг сабру қаноат борасидаги ибратли хатти-ҳаракатлари сабрсизларга намуна бўлишини эътироф этади.

Маҳмуд Замахшарийнинг сабр ва қаноат ҳақидаги қарашларига ҳамоҳанг тарзда бошқа алломаларнинг битиклари ҳам диққатга сазовордир. Хусусан, бу ғоя мир Алишер Навоий ҳазратлари томонидан ҳам гўзал мисраларда ривожлантирилган. Навоий бобомиз айтадики:

Сабр била боғлиғ иш очилур,
Ишда ошуккон кўп тойилур,
Кўп тойилғон кўп йиқилур.

Ўзбек адабиёти тарихида ўзининг масалчилик асарлари билан ўчмас из қолдирган Гулханий ҳам сабр ва қаноат ҳақида кўплаб асарлар битган. Ўз асарларининг бирида Гулханий шундай дейди:

Сабр била баста эшиқдир кушод,
Сабр била топди эронлар мурод,
Сабр сенинг дардингга дармон бўлур,
Шўра замин боғила бўстон бўлур.

Сабр ва қаноат инсонларнинг ҳаёт тарзига айланиши бу ҳақда турли ривоятлар ва мақоллар тўқилишига сабаб бўлган. Зеро, ривоятлар ва мақолларнинг асл мақсади инсонларни эзгуликка чорлаш, маънавиятни тарғибот қилишдан иборат. Шу маънода

Тоқатлига тоғлар эгар бошини,
Тоқатсизнинг итлар еяр ошини

тарзидаги ўзбек халқ мақоли Маҳмуд Замахшарийнинг сабр ва қаноат ҳақидаги панд-насихатлари асосида юзага келган бўлиши мумкин.

Айримлар сабр ва қаноат фақат йўқчиликда, ночорликда, ташвишли кунлардагина керак бўлади, деган фикрда бўладилар. Юзаки қараганда шундай туюлади ҳам. Бироқ сабр ва қаноат инсониятнинг барча қатламлари учун керак бўлган фазилатдир. Бунга ҳаётда кўплаб

мисоллар келтириш мумкин. Биргина мисол, бой-бадавлат оилада вояга етган ҳамма фарзандлар ҳам оқил бўлавермайди. Бунга, аввало, бевосита ота-оналарнинг, болаларнинг зийраклиги, мулоҳазалилиги, кенг маънода уларнинг педагогик компетентлилиги пастлиги, ўзига хос кунт, сабр билан бу борадаги билимларини оширишга ҳаракат қилмаслиги, натижада уларнинг болалари борига сабр, шукр қилиш хиссидан бебаҳра бўлиб, ортикча ҳаваслар оқибатида ёмон йўлга кириб кетиш ҳолатлари кузатилади. Демак, “сабр доим керак. Яхшилик етганида ҳам, ёмонлик етганида ҳам, зарар-камчилик пайтида ҳам, фойда-борчилик пайтида ҳам. Йўқчиликка сабр қилиш осон. Аммо борчилик, тўқчиликка ҳамма ҳам сабр қила олмайди. Аслида эса банда оғир пайтда бардош билан, неъмат етганида эса шукр ва яхшилик билан сабр қилиши керак” [4, 284].

Маҳмуд Замахшарийнинг сабр ва қаноат ҳақидаги қарашларини таҳлил қилар эканмиз, аллома ўз ғояларида шу йўсиндаги мазмунни илгари сурганини гувоҳи бўламиз. Шу маънода Маҳмуд Замахшарийнинг илмий меросини комилликка етакловчи тизимнинг концептуал асосининг таркибий қисмларидан бири сифатида эътироф этиш ўринли. Қолаверса, бу асос шу йўналишда амал қилиниши лозим бўлган ишончли ёндашув ҳисобланади.

Тарихдан маълумки, Маҳмуд Замахшарий Қуръони карим тафсирини мукамал талқин этган муфассирлар учлигидан ўрин олган ҳамда бу йўналишда бой илмий-маънавий мерос қолдирган. Шунинг учун ҳам унинг қарашлари ислом таълимотида илгари сурилган ғоялар билан муштаракдир. Зеро, “Қуръони каримда сабрга даъват кўп такрорланади. Чунки Аллоҳга тоатда ҳам, гуноҳдан сақланиш, йўлдаги тўсиқларни енгиш учун ҳам, заифлик келиб қолганда ҳам, ҳавои нафсни жиловлаш учун ҳам сабр керак”лиги [4, 286] ислом таълимотининг ҳеч эскирмайдиган, инсоният, жамият борки барча замонларда, шу жумладан, бугунги кунда ҳам ўзининг тарбиявий аҳамиятини йўқотмайдиган кадрият сифатида эътиборлидир.

Қуръони каримдаги даъватларга муштарак тарзда ҳадиси шарифларда ҳам сабр ва қаноат хусусида ибратли фикрлар баён этилган, уларда айтилишича, “сабр Аллоҳ таоло томонидан бандага инъом этилган энг катта ва кенг ато ҳисобланади. Сабрли киши ризқнинг озига ҳам, йўқчиликка ҳам чидаб, ўзини хор қилмай, бошини тик тутиб кун кўради. Сабр неъматидан бебаҳра банда эса дунёнинг ярмига эга бўлса ҳам, тийиннинг устида ўмбалоқ ошиб, ўзини хор қилади, очкўзлигини билдириб қўяди. Мусулмон одам унга Аллоҳ томонидан берилган етарли ризққа сабр қилиб, қаноатли бўлиб ўтса, дунёдаги энг катта нажотга эришган шахс бўлади. Ҳақиқий бойлик молу дунёнинг кўплигида эмас, нафсининг тўқлигида” [14, 286].

Юқорида таъкидлаб ўтилган фикрларнинг таҳлиллари асосида қуйидаги хулосаларни илгари суриш мумкин.

Сўзлашув одобининг муҳим меъёрларидан бири сабр ва қаноат кишилиқ жамиятининг барча даврларида эъзозланган ҳамда фақат ҳақиқий инсонларгагина хос фазилат ҳисобланган.

Сабр ва қаноат маънавияти юксак инсонларнинг шахсиятини тавсифловчи, уларни кўркам кишилар қилиб танитувчи ноёб фазилат бўлгани учун тарихий аждодларимиз, шу жумладан, буюк аллома Маҳмуд Замахшарий ҳам ўз асарларида одамларни сабрли ва қаноатли бўлишга даъват этган. Бу борада ўзининг мушоҳадаси, ҳаётий тажрибасига асосланган ҳолда бугунги кунда ҳам ўз дидактик аҳамиятини йўқотмаган панд-насихатлардан иборат ўлмас илмий-маънавий мерос қолдирган. Улардан оқилона фойдаланиш баркамол авлод тарбиясининг тарихий-миллий негизини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Сабр ва қаноат тушунчаларига муҳим инсоний фазилатларни тарбиялашнинг ҳам диний, ҳам дунёвий илмларга асосланган манбаи сифатида қаралиши лозим. Зеро, Қуръони каримда, ҳадисларда ҳамда бошқа тарихий манбалар қатори Маҳмуд Замахшарий асарларида инсонларни сабр ва қаноатга даъват этувчи ғояларга амал қилиш инсонларни комилликка элтишнинг тарихан ўз исботини топган ишончли йўлидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абу-л-Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар. Шарҳлар муаллифи ва таржимон У.Уватов. – Т.: Камалак, 1992. – 80 б.
2. Фаридиддин Аттор. Ҳикматлар. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Эргаш Очилов. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – 256 б.
3. Фозил Зоҳид. Замахшар тасбеҳи. – Т.: Мухаррир, 2011. – 144 б.
4. Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Ҳадис ва ҳаёт. 34-жуз. Яхшилик ва ахлоқ китоби. – Т.: Шарқ, 2012. – 448 б.
5. Баркамол шахс тарбиясида Маҳмуд Замахшарий асарларининг аҳамияти. – Т.: Баёз, 2015. – 128 б.
6. Маҳмуд Замахшарийнинг Тошкент фондларида сақланаётган асарларининг манбашунослик таҳлили. – Т.: Баёз, 2020. – 136 б.
7. На‘им. Арабча-ўзбекча луғат. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2003. – 960 б.
8. Хоразмлик буюк аллома. – Т.: Фан, 1998. – 171 б.
9. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 3-жилд. Таҳрир ҳайати: М. Аминов, Б. Аҳмедов ва б. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
10. Ўрта асрлар шарқининг машҳур олим ва мутафаккирлари: китоб-альбом. Ш.Салихов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон, 2014. – 156 б.

**СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
5 СОН, 3 ЖИЛД**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
НОМЕР 5, ВЫПУСК 3**

**INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 5, ISSUE 3**

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000